

**Богдан Кіндратюк,
Світлана Семко**

ДО ІСТОРІЇ ДЗВОНАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РОЖНЯТІВЩИНИ

Привернуто увагу до пам'яток дзвонарської культури в окремих парафіях Рожнятівського району Іванофранківщини (у селах Берлоги, Цінева, Ясень). Показано багатство речових кампанологічних джерел – дзвіниць і дзвонів, описано деякі дзвонарські звичаї, засвідчено прагнення парафіян мати комплекти цих музичних інструментів. Їхнє дослідження стане в нагоді при написанні історії дзвонарської культури цього самобутнього регіону України.

Ключові слова: Рожнятівщина на Іванофранківщині, богослужіння, дзвонарська культура, дзвони, дзвіниці, паламар, дзвонар, відливання, оздоблення, відливники дзвонів, звичаї дзвонінь

Культура України багата регіональними надбаннями, зокрема тими, що пов'язані із церковними дзвонами й дзвоніннями. Вони – одна з найяскравіших сторінок нашого мистецтва, цікавий спадок минувшини. Не випадково, що за останні роки набули розвою нові дослідження, присвячені одному з кампанологічних речових джерел – дзвонам і дзвіницям. Після Варлаама Компаневича (1777–1858), Василя Біднова (1874–1935), Вадима Модзалевського (1882–1920), Костя Широцького (1886–1919), Бориса Пилипенка (1892–1937), Володимира Січинського (1894–1962), Павла Жолтовського (1904–1986), подають описи дзвонів чи дзвіниць Ірина Костюк, Ігор Федоряченко із Києва, Ліна Вознюк із Крем'янця, Галина Марчук, Валентина Окуневич із Луцька, Софія Боньковська, Ярослав Тарас зі Львова й багато інших дослідників. Усе ж в українській кампанології ще мало студій, в яких подавалися б докладні описи дзвонів, зокрема з тих регіонів України, де збереглося чимало цих давніх сакральних пам'яток. До такої роботи закликається на щорічних зібраннях науковців, які організовуються Інститутом релігієзнавства (філія Львівського музею історії релігії (директор Зоряна Білик)), Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України (колишній керівник Ярослав Дашкевич (1926–2010)), Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Григорія Сковороди (завідувач Анатолій Колодний). На цих конференціях не тільки апробуються результати кампанологічних розвідок, а й стимулюється їхнє подальше широке проведення закликом мати в кожному храмі “власну фототеку з добре паспортизованими фотографіями не тільки людей, а й церковних об'єктів (церков, каплиць, монастирів, меморіальних таблиць, цвинтарів тощо)”¹. При цьому наголошується, що такі студії неможливі без вступних і допоміжних досліджень, виявлення

та використання писемних архівних джерел тощо. Водночас, це сприятиме не тільки глибшому вивченню церковної історії та кращому збереженню її пам'яток, а й допоможе у вирішенні проблем, які стоять перед національною кампанологією².

Нашу увагу привернули в історико-культурологічному виданні “Прикарпаття – спадщина віків” дві світліни дзвіниць XVIII ст. із Рожнятівського району Івано-Франківської області³ (він особливий тим, що розміщений в передгір'ї Карпат, тут краще збереглися народні традиції, зокрема пов'язані із дзвонами й дзвоніннями). Виникло закономірне запитання, невже там не вціліли давні дзвони? Якщо парафіяни будували дзвіницю, то намагалися оснастити її

комплектом дзвонів. Тому метою та завданнями нашої статті є привернення уваги до пам'яток дзвонарської культури в окремих парафіях Рожнятівського району Івано-Франківщини, показ багатства речових кампанологічних джерел – дзвіниць і дзвонів, опис деяких дзвонарських звичаїв. Для пошуку таких пам'яток науковці Центру дослідження дзвонарства провели тут свої перші польові розвідки, що оправдало наші передбачення. Отримані цікаві матеріали допоможуть із часом написати історію дзвонарської культури цього регіону Бойківщини, а дослідники з інших районів порівнюють наші матеріали зі своїми. Це, напевно, допоможе швидше встановити відливарню, де виготовили той чи інший дзвін, ім'я його майстра, розповсюдженість інших його відливів тощо. Адже з плином часу все важче віднаходити відомості про дзвонарство краю навіть у роки після Другої світової війни, не кажучи вже про позаминулі століття. Тому зібраний матеріал буде корисним для майбутніх студій. Звичайно, при написанні історії дзвонів кожної парафії треба звертатися до матеріалів її візитацій. Тут в окремих розділах віднаходяться відомості про дзвіницю та дзвони, дзвонаря, які треба порівняти з попередніми чи наступними результатами опису. Це дозволить побачити динаміку в поповненні комплектів дзвонів, повніше описати ці пам'ятки художнього лиття, а водночас писемності, історії культури тощо.

с. Берлоги. Стара Дзвіниця

с. Берлоги. Дзвін 1919 р. з окуттям

с. Берлоги. Фриз на дзвоні, 1919 р.

Про давність старого храму в с. Берлоги свідчать 300-літні дуби біля нього. Тому парафіяни 2007 року збудували нову просторішу церкву Різдва пресв. Богородиці. Як нам розповіли, раніше паламарем і дзвонарем був Онуфрій Лаврів (1914–2006), який умів дуже гарно дзвонити, зокрема майстерно вибивав різні ритми (“мав до цього хист – був гармоніст, добре грав на бубні”). Цьому сприяло й те, що на старій дзвіниці (квадрат в основі, дерев’яна, покрита бляхою, триярусна, з підсябиттям, пофарбована на зелено (див. фото 1)) були разом дзвін і металеві біла-клепала (ними служили три невеликі газові балони). Про те, що часом били в них, а не тільки у дзвін, не всі парафіяни й здогадувалися. Свого часу приїзджі записали такі дзвоніння та відіслали їх в Америку. Зараз інструменти роз’єднали – дзвін забрали до новозбудованої церкви. Тому, як нам сказали, у дзвоніннях “зараз нема того колориту”.

Дзвін 1919 року виготовлення (нижній діаметр 73 см, приблизно такий же заввишки з короною, що складається з шести вух (вони заввишки бл. 17 см), міцно прикріплений до окуття та поміщений на металевому пристосуванні (див. фото 2). Шия чисто відлитого дзвона оздоблена чітким пишним рельєфом заввишки 19 см, змістом зображень якого є, мабуть, біблійна тематика (див. фото 3). На середині корпусу – зображення Хреста, а на протилежному боці – рік виготовлення (кожна його цифра викладалася

окремо). У викутого язика шишка приварена зі смуги заліза, він б'є у два протилежні місця, оскільки розгойдують не його, а дзвін. На валу – укріплююча тяга. Край в нього надщерблені. Весь цей музичний інструмент ззовні набув зеленуватого кольору, оскільки дзвонова бронза (її жовтий колір видно за тими місцями, куди вдаряє язик) від вологи окислилася, оскільки навіть найпростішого піддаштя в січні 2011 року не було. Це веде до пошкодження пам'ятки. Її руйнування зсередини пришвидшується теперішнім способом дзвоніння, коли розгойдують дзвін, а не язик, що б'є тільки у два протилежні місця (за рівномірно вибитим колом по внутрішньому периметру нижньої окружності видно, що донедавна дзвонили інакше).

У с. Цінева дзвіниця 1745 року (див. фото 4); його, певно, визначили за часом будівництва дерев'яної церкви св. Михаїла, яку нині оббили бляхою. Дзвіницю перенесли від храму й поставили біля місцевого народного історико-краєзнавчого музею, а на її місці 1991 року вимурували нову споруду для чотирьох дзвонів.

Найважчий дзвін (заввишки 85 см і такий же нижній діаметр) за чотири вуха корони міцно підчеплений до спеціального пристосування, кінці якого вставлені в добре змащені підшипники. Він належить до тих перших відливів, які почали виготовляти наприкінці ХХ ст. у м. Воронежі (подібний інструмент має храм св. Микити в с. Микитинці (мікрорайон м. Івано-Франківська)). Шия дзвона під сковорідкою дещо деформована. Мабуть, перед заливанням сплаву форма в цьому місці чомусь отримала незначні пошкодження, тому остання буква у назві міста відсутня. Після відливання місце, де вона мала б бути, як і деякі інші частини дзвона, шліфували. Слово “ВОРОНЕ” (заввишки 4,5 см) поміщене між подвійними рельєфними тягами. Під назвою міста стилізоване оздоблення (h 6 см). До нього на шиї входять ще восьмираменний хрест, напис: “ЦПИ†АЦПИ†ВОРОНЕ... 19 РУСЬ 89”. Перед валом дзвона три укріплюючі тяги. Язик виточений, видається вельми масивним, має внизу отвір для підчеплення шнура. Іншим кінцем язик підвішений на плоскому

с. Цінева. Дзвіниця, 1745 р.

с. Цінева. 2-й дзвін-клепало.

ремені, може хитатися на всі боки, хоч б'є в два протилежні місця, оскільки дзвонять, розгойдуючи дзвін. У місці, куди вдаряє язик, зроблено вже невеликі вм'ятини-пошкодження. Мабуть, із часом дзвін треба буде перевісити так, щоб язик бив в інші місця, або дзвонити іншим способом.

Другий “дзвін” (заввишки бл. 40 і нижній діаметр 73 см) пристосований після світової війни 1939–1945 років з якоїсь, як кажуть, деталі від танка чи самохідної артилерійської установки, або крупнокаліберної гармати (див. фото 5). До придбання великого дзвона служив парафіянам за благовісник (видає приємне високе звучання). Багато отворів по периметру його нижньої частини вказують на те, що заготовка міцно прикручувалася до чогось чи до неї кріпилася інша деталь. На корпусі, з якого зрізали багато “вух”, рельєфне число “3123”. Цей інструмент міцно підчеплений до вигнутої коромислоподібної осі. На протилежному боці від важеля прикріплена притявага, щоб легше було дзвонити. Язик зварених із двох фрагментів, підвішений на пасі.

Третій дзвін (відповідно 36 і 40,7 см) із шістьма вухами (h 7 см) відлитий дуже старанно й чисто (див. фото 6). Дзвін оздоблюють під сковорідкою дві високого рельєфу тяги, нижче напис і під ним ще одна подібна тяга. Із напису церковнослов'янською довідуємося про рік відливання: “Року Божого 1871” (?). Видно, що кожна літера теж вставлялася окремо. Фриз під написом заввишки 4,5 см має в композиції стилізовані листочки (?). При виготовленні форми його теж вставляли з фрагментів. Перед потовщеним валом заввишки 3,7 см – широка, фігурна в профілі укріплююча тяга. Язик потребує підтягнення, тоді його шишка битиме у найтовстіше місце на дзвоні. Це не тільки допоможе в його збереженні, а й може покращити звучання.

Четвертий дзвін (заввишки бл. 32 см і такого ж діаметру) теж дуже чисто відлитий (див. фото 7). З шести вух парні чотири відбиті, а два протилежні, що залишилося, обхопили з двох боків товстими шматками металу й приварили до горизонтального стрижня. Окрім укріплюючих рельєфних тяг,

с. Цінева. Дзвін, 1871 р.

с. Цінева. 4-й дзвін.

інших оздоблень нема. За формою, якістю виготовлення й оздобленнями видно, що третій і четвертий дзвони відлиті за часів Австро-Угорщини, хоч профіль останнього дзвона дещо інший, ніж у третього. Оздоблює дзвін (його можна віднести до “одноформенних” або сигнатурок) у найтоншому місці плаща широка тяга, є вона й на валу (h 3,5 см). На жаль, цим дзвоном не користуються (ні до важеля, ні до язика, що має отвір, шнур не прив’язаний); мабуть, із роками втрачена традиція биття в різні дзвони відповідно до уставних засад чи для повідомлення про смерть чоловіка, жінки або дитини. Язик дзвона теж треба підтягнути.

Усі дзвони на цій споруді для них підвішені неправильно, адже навіть нижня частина найважчого дзвона на рівні верха голосників, а інші три значно вище. Це заважає доброму розповсюдженню звуків. Щодо дзвонів, то паламар Микола Грицьків (*1952) благовістив дзвонами перед богослуженням і коли заспівав хор. Під час Служби в найбільш важливих місцях гарно звучала сигнатурка, яка висить у бані храму (цей дзвін можна побачити тільки під час ремонту). Шнур знаходиться в храмі й дзвонить старший брат, а іноді паламар, зокрема при замовленні служб за померлими. Такими сигнатурками, як правило, сповіщали про прихід священика, чи давали знак

с. Ясень. Дзвін Петра Гільцера.

дзвонареві на дзвіниці про початок того чи іншого дзвоніння. Подібне розміщення сигнатурки та її вживання ми спостерігали в церкві с. Уторопи Косівського району Івано-Франківської області⁴.

У Другу світову війну, як розповіли Іван Хомин (*1929) і Володимир Романишин (*1933) німці забрали кращі дзвони, серед яких був великий "Михайл"; на щастя два музичні інструменти вдалося приховати. Правда, як пригадали наші інформатори, декого зі сторожів (їх у селі в 1941–43-х роках було шість) окупанти арештували, але згодом відпустили.

У церкві Петра і Павла с. Ясень два дзвони на дерев'яній дзвіниці з мурованим фундаментом. Її перший

ярус шальований, а другий, як і підсябиття та покрівля, оббиті бляхою. Дзвоніння розповсюджується через вісім невеликих голосників. Перший дзвін (відповідно бл. 67 і 67,5 см) відлили, мабуть, зі сталі. Його профіль подібний до тих дзвонів, що виготовлялися до Першої світової війни. Під короною не чіткий, розповсюдженого малюнка й низького рельєфу фриз завширшки 7 см. На плащі дзвін оздоблює Розп'яття (?) заввишки 11 см, яке поміщене між лавровими гілками майже такої ж висоти. Перед валом на вигині плаща укріплююча тяга. Вал заввишки 7,5 см, у т. ч. 3,5 см потовщена нижня частина. На ній по всій нижній окружності дуже нечіткий напис. Це наводить на думку, що форму для дзвона, мабуть, скопіювали з іншого, давнішого, на якому були чітко відлиті літери. Дзвін за чотири товсті вуха міцно підвішений до коромислоподібної осі, вставленої кінцями в підшипники. Завдяки цьому легко розгойдується. У православних прийнято дзвонити за шнур, що прив'язаний до язика й дещо вільно підвішувати дзвін, аби він краще вібрував, у цьому храмі православних дзвонять за католицьким звичаєм – розгойдуючи дзвони. Язик підчеплений на плоскій блясі, але може легко розгойдуватися в усі боки.

Другий дзвін (відповідно 56 і 59,3 см) дуже чисто відлитий із дзвонової бронзи (див. фото 8). Його, як розповів паламар Петро Яремчук (*1953),

с. Ясень. Дзвони церкви св. Михаїла.

с. Ясень, церква ап. Петра і Павла

удалося заховати в Другу світову війну. Дзвін за круглу корону міцно підвішений до вигнутої осі, легко розгойдується та гарно звучить. Дзвонять за шнур, прикріплений до важеля. Язик із великою шишкою, підчеплений на пасі, б'є у два вибиті місця, які своєю величиною переконують у тому, що так дзвонять віддавна. Сковорода дзвона теж оздоблена. На плащі образ "Святої родини" (h 11,5 см). Фриз заввишки 10,5 см. На вигині плаща – орнаментована укріплююча тяга (h 3,5 см), що складається з лаврових (?) листочків, а над ними й під ними ягідки (?); ця композиція, що ритмічно повторюється, поміщена між рельєфними тягами. Верхню половину вала (заввишки 6,5 см) займає укріплююче оздоблення, нижня половина дещо товстіша. Під образом на валу трирядковий текст, що перериває укріплююче оздоблення: "P. HILZER, нижче: С. і (і без крапки) К. NADWORNA ODLEWARNA DZWONO(з крапкою вверху)W, у третьому рядку: W. WIENER-NEUSTADT". Зауважимо, що наприкінці XIX ст. газети, зокрема Львова, подавали рекламу дзвонів "цісарської корони" відливарні Петера Гільцера з Віннер-Нойштадту (Австрія)⁵.

На дзвіниці 1756 року (квадрат в основі, каркасна, шальована, покрита бляхою, має велике підсябиття) іншого Ясенівського храму УГКЦ св. Михаїла залишили тільки клепало, зроблене з диска від автомобільного колеса.

На новій мурованій дзвіниці (восьмигранник в основі, покрита бляхою, з великими вісьмома голосниками) розміщено два дзвони.

Новий дзвін (74 і 75,5 см) відлитої, мабуть, у Нововолинську. За шість не товстих вух корони міцно підчеплений до звареного з металевого профілю пристосування для розгойдування, кінці якого вставлені в підшипники. Язик без дірки для шнура, має велику шишку, підвішений на металевому кільці, тому вільно розгойдується в різні боки, хоч б'ють у два протилежні місця. Корпус дзвона всередині шліфували. Шию дзвона оздоблює орнамент із двох подібних фігурних елементів, що ритмічно повторюються. Вони поміщені між тягами. Цей фриз заввишки 10 см. Нижче корпус дзвона оздоблюють два образи (h 19 см): Ісус Христос (?) і Одігітрія (?). З протилежного боку дворядковий напис (h букв 2 см): "Во царстві Твоєму помилуй, Господи, (і нище) Рабів твоїх Данила і Євдокію Василишиних". Останні, мабуть, офірувачі виготовлення цього вельми дорогого дзвона. На вигині перед валом поміщена укріплююча тяга (її шириною 3 см), далі – рельєф шириною 9,5 см, куди входять грона винограду з листям; ця композиція ритмічно повторюється. На валу теж укріплююча тяга. Оскільки дзвін відливали т. зв. способом "у землю", тобто форма робилася з глини, то не всі рельєфи вийшли чіткими.

Другий дзвін (42,5 і 47,5 см) дуже чистого відливу, має круглу корону (h 7 см), за яку міцно підчеплений до недавно звареного з металу пристосування, кінці якого вставлені в підшипники (див. фото 9). На шиї високий (7,5 см) гарний фриз високого рельєфу. Нижче корпус дзвона оздоблює овальний (заввишки 8 см і шириною 12 см) фірмовий знак, в якому написано: "PETER HILZER", під цим "K. u. K. HOF=", нижче "CLOCKEN=CIESSER", під ним: "IN WR." і останнє слово з роком відливання, як і вверхне, повторює лінію овалу: "NEUSTADT 1901". На протилежному боці – високого рельєфу зображення Вседержителя (?), заввишки 10,5 см, який сидить на хмарі й тримає у лівій руці Ісусика (?), в іншій – жезл, права нога поставлена на півмісяць, із-за спини розходяться промені світла, навколо голови німб (?), на ній корона (її завершує невеличкий Хрест), внизу біля ноги не чітко зображення двох ангелів (?). Нище цієї композиції укріплююча тяга високого рельєфу. Вища половина валу дзвона (h 3 см) оздоблена орнаментом, а нижній край (h 5,5 см) для міцності потовщений. Язик подібний до простого стрижня, без отвору для підв'язування шнура, підчеплений на пасі. Як бачимо, на цих теренах до Першої світової війни, поряд із художніми відливами, приміром із Бялої (тепер м. Бельсько-Бяла, Польща), Калуша, Львова, мали неабияке розповсюдження виробу австрійських людвисарів.

Дзвін (нижній діаметр не більше 50 см) храму апостолів Петра і Павла УГКЦ цьому ж селі міцно підчеплений за чотири вуха корони до перекла-

дини. У музичного інструмента жовтуватого кольору дещо не стандартний профіль (див. фото 11). Дзвін оздоблений на шиї високого рельєфу фризом і на корпусі Розп'яттям (?). Дзвонять розхитуючи язик, що дозволяє краще диференціювати його удари.

Опис складових дзвонарської культури декількох храмів Рожнятівщини, де добре відображена історія дзвонарства Західної України, його минулі й теперішні проблеми, дозволяє виділити певні закономірності й зробити перші висновки. Збережені дзвони засвідчують їхнє широке побутування в минулому, а давні споруди для них набули вже статусу історико-краєзнавчих пам'яток. Теперішні бойки вимурували вже нові дзвіниці. Правда, не кожна з них сприяє доброму розповсюдженню дзвонів. Не всі з паламарів знають про їхні уставні засади. При наявних на дзвіниці комплектах дзвонів, не в кожній парафії їх уживають окремо чи разом у визначений час церковного року. Не всі дзвонарі уміють одночасно управляти всіма дзвонами. Іноді цьому заважає відсутність їхнього балансування, коли зібраними в одному місці кінцями шнурів від кожного інструмента можна бити одночасно чи по чергово в усі дзвони. Можна краще підвішувати дзвони, щоб не приглушувати вібрування їхнього корпусу. Це сприяло б кращому розкриттю обертової палітри, багатства тембрів цих сакральних музичних інструментів. Залишається все менше людей старшого віку, які не тільки пам'ятають перипетії збереження дзвонів, поповнення їхніх комплектів, виготовлення різних пристосувань для дзвоніння, а й тих парафіян, які в усі часи за це дбали й навіть ризикували життям. Тому треба спішити із написанням історії дзвонів. Перспективу подальших кампанологічних студій також бачимо в описі всіх дзвонів Рожнятівщини, зокрема укладанні паспортних даних, написанні історії кожного з них. Багатообіцяючим у цьому бачиться відшукування архівних матеріалів, які пов'язані із візитаціями парафій. Це дозволило б прослідкувати долю багатьох дзвонів, час їхнього виготовлення та придбання. Запорукою впорядкування зібраного матеріалу стане формування комп'ютерної бази даних про дзвони й дзвіниці цього регіону. Сюди б увійшли не тільки їхні розміри й характеристика, а й записи з допомогою спеціальної апаратури звукових характеристик кожного дзвона, різних дзвонів тощо.

1 Дашкевич Я. Проблеми досліджень історії греко-католицької церкви нового і найновішого періодів / Ярослав Дашкевич // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. 2009 рік. У 2-х кн. Кн. I. – Львів: Логос, 2009. – С. 303.

2 Кіндратюк Б. Дзвони і дзвонарське мистецтво як предмет наукових студій / Богдан Кіндратюк // *Musica humana*. Зб. статей кафедри музичної україністики: Наукові збірки ЛДМА ім. Миколи Лисенка. Вип. 9. Ч. 2. – Львів, 2005. – С. 139–155.

- 3 Прикарпаття – спадщина віків: Історико-культурологічне видання / Автор ідеї та голов. редактор Микола Кугутяк. – Львів: “Манускрипт-Львів”. – 2006. – С. 176, 177.
- 4 Кіндратюк Б. Уторопські дзвони / Богдан Кіндратюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – 14 квіт. – С. 4.
- 5 Реклама Ц. к. придворної ліярні звонів П. Гильцера в Винер-Найштадті // Діло. – Львів, 1888. – Ч. 55. – С. 4; Ч. 285. – С. 4.

SUMMARY

Bogdan Kindratiuk, Svitlana Semko

TO THE HISTORY OF BELL CULTURE OF ROGHNIATIV REGION

In this article is payed attention to the bell culture monuments in different lands of Roghniativ region of Iwano-Frankivsk (in the villages Berlohy, Cineva, Yasen). The attempt to show the wealth of campanology sources – steeples, bells, is described some bell traditions is made, the aspiration of people for having these music instruments is written. Their research will help in writing of the history of bell culture of this unique region of Ukraine.

Key words: Roghniativ region of Iwano-Frankivsk, bell culture, sources, bells, steeples, sexton, bell-ringer, casting, decoration, bell habits.

Marcin Fausek

WSTĘPNA PROBLEMATYKA KONSERWACJI I TECHNIK MAZERUNKU NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH XIX-WIECZNYCH SZAF ORGANOWYCH Z TERENÓW POMORZA ZACHODNIEGO

Досліджено проблеми пов'язані з технологією виконання і проблеми консервації органних проспектів із Західньопоморського воєводства (Польща) разом з органною шафою на прикладі трьох об'єктів (із Боболіц, Чаплінка і Користна). Розглянуто окремі аспекти, що стосуються техніки мазерунків, якими покрито органні проспекти.